

А.Т.ТАЙЖАНОВ

ТҮРКІЛІК ТАНЫМ ТҮТАСТЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ
ЭТНОМӘДЕНИ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕНІҢ ОРНЫ

Глубокий процесс познания невозможен без общности, последовательности и единения. Эта же закономерность относится к видению и миропониманию тюркских народов. В то же время у тюркских народов имеются свои особенности миропонимания.

В статье дается разносторонний анализ места и роли этнокультурного образования и воспитания в целях определения и разъяснения общности тюркского миропонимания.

Bu makalede, Türkçülük görüşünün oluşmasındaki etnokültürel bilim ile terbiyenin yeri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca, Türklerin dünya görüşündeki özellikler de kaleme alınmıştır.

Ұлы дала руханиятының 6 мың жылдық тарихын айтпағанда, түркі жұртының бір бұтағы ретінде біздің халқымыздың да Анахаристен Абайға, одан біздерге дейін жол тартып жатқан 2,5-2 мың жылдық ғақлиятты ой кешу үрдістері бар. Олар біздің көне тектеріміздің рухын бейнелейтін материалдық айғақтар, таңбалы қоныстар, сақ қорғандары, тәңірге табынған ғұндардың үштік үрдісі т.б.

Жоғарыда айтылғандардан ой қорытынды жасайтын болсақ, бүгінгі жастар тәуелсіз елдің рухани мәдениетін жалаң алмай, оған үлкен де, ұзақ тарихи үрдіс деп қарап, оның ұлт болмысымен тікелей байланысты екендігін ұғынулары керек және нағыз мәдениетте этноәлеуметтік сипат басым болады. Өйткені, елдің тәуелсіздігі тек оның саяси-экономикалық дербестігінде ғана емес, рухани дербестігінде де.

Этномәдениеттік білім осы аталған жалпыадамзаттық өркениет адамгершілік тәрбиеге негізделген. Ол біздерден тек мамандық бойынша бірыңғай білім беруді емес, саналылық пен парасаттылықты, сауаттылық пен зеректікті, іскерлікті, зиялылық пен зор интеллекті, әсіресе, шыдамдылық пен төзімділікті қажет етеді. Осы тұрғыдан алғанда болашақ мамандар бойында моральдық адамгершілік сана, әдеп пен мәдениеттілік үлгілерін қалыптастырудың, өз ісінде оны пайдалану мүмкіндіктері туралы тәжірибе жинаудың маңызы зор.

Адам бойына руханият мысқылдап кіреді. Ол – оқумен, біліммен, өнер-ғылыммен, жүйелі тәрбиемен келетін дүниелік. Бұл алдымен тәуелсіз елдің оқуы мен біліміне, тәлім-тәрбиесіне қатысты. Ендеше, *тәуелсіз елдің білімі қандай болуы керек, оның мазмұнына не тән болған жөн.* Бұл – үлкен стратегиялық мәндегі сұрақтар.

Білім беру Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабылеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі.

Ендеше бізге экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет. Сондықтан да елімізде бүкіл әлемдік білім беру тәжірибелеріне назар аударылып, білім беру ісіне үнемі өзгерістер мен жаңарулар енгізіліп жатыр. Әрине, бұлардың бәрі дұрыс, заман талабы мен сұраныстарынан туындап отырғаны да күмәнсіз. Алайда, қазіргі жаһандану заманында басқалардың көлеңкесінде қалмай, ықпалына ермей дәстүріміз бен тілімізді түлету, ұлттық мәдениетімізді сақтау үшін әлеуметтік сала қызметкерлеріне, оның ішінде мәдениет пен білім ісіндегі қызметкерлерге бір нәрсе ауадай қажет және ол біздің бағыт-бағдарымызды анықтайтын нысана - *қазақ болмысынан туындайтын этникалық ерекшелігіміз* болуы керек. Ол - *тіл, дәстүр, ұлттық сана мен рух, отаншылдық* және тағы басқалары. Жас ұрпақ санасында осы аталғандар мен басқа да қажетті руханилықтар болмайынша еліміздің шын мәнінде егеменді жолмен дамып, оның байлығы мен барлығы ұлтқа қызмет етеді деу қиын. Ендеше, білім беру саласында әлемдік тәжірибелерді үйрене отырып *этномәдени білім беру мен тәрбиені* еш уақытта естен шығаруға болмайды.

Этномәдени білім беру арқылы біз ұлттық рухымызды тіктейміз. Рух - әрбір адамның әлеуетін апатын, көптің қуатын ортақ арнаға қосатын халық даналығының жиынтығы, еркіндіктің түрі. Біз қазақ батыр, қазақ дана халқымыздың рухы күшті т.б. дейміз. Өзін, өз айналасын дұрыс адам жамандамайды, сондай-ақ өз ұлтын да тілдемейді, өз ұлтының қол жеткізген тарихи жетістігін, өміршеңдік жолындағы ұмтылысын, жеке тұлғаларын мақтан етеді, солармен мақтанады, кейінгі ұрпаққа үлгі тұтады.

Рухы биік, күшті елдердің қапан да бағы таймаған, «мың өлің, мың тірілің», жасампаздыққа қол жеткізген. Бүкіл жасампаздық істерді жасаған да рухы биік тұлғалар. Ал, ондай тұлғаларды өмірге әкелетін көп факторлардың бірі, мүмкін бастысы әлеуметтік орта, әлеуметтік бағыт-бағдар, ұлттық тарихи тағылым. Бұның бәрі біліммен, білікпен, оның ішінде *ұлттық нәрі бар біліммен* келеді. Бұл дегеніңіз мемлекеттік саясаттың, оның ішінде әлеуметтік саясаттың мәселенің осы жағына ойысуы. Олай болса, бұл жерде біз *мемлекеттік саясат пен ұлттық рухтың бірлік диалектикасын* түсінуіміз керек.

Ұлттық рух туралы айтқанда, тағы бір ерекше ескеретін жай елдік, тәуелсіздік үшін күрес, құлдық психологиямен күрес. Бұған жету жолы бірлесу, бүтінделу, қауымдасу, бірлесе жүретін жол таңдау. Көшпелі елдің Алладан кейінгі сиынары айналасындағы, қасындағы адамдар. Сондықтан да, қазақта «жаман жақыннан, жақсы жат артық», қазақ «алаш азаматының амандығын» тілейді. Еркіндік, тәуелсіздік үшін күрес, құлдыққа көнбеу. Бұл жеке адамның да, елдің де есеюінің белгісі. *Соңғы*

ғасырда біз осы қасиетімізден ажырап қалдық. Мемлекеттің де, ұстаздар қауымының да басты борыштарының бірі осы қасиетімізді қалпына келтіру, ал оның жолы этномәдени білім мен тәрбиеге мемлекеттік тұрғыдан көңіл бөлу.

Қазақ тілінде *мәңгілік құндылық, замани құндылық және ұлттық құндылық* деген үлкен философиялық – танымдық ұғымдар бар. Осылардың бәрі *тілге* қатысты, тілсіз бұларды елестете алмайсың. Жаратылыстың басты ұғымы – танушы субъект АДАМ. Ал адамға *тіл, дін, діл* тән. Адам баласы салт-дәстүрсіз, адамгершілікті (*мораль*) ара қатыссыз өмір сүре алмайды. Бұлардың бәрі жас ұрпаққа үйренумен, таныммен, тағылыммен келеді. Қазіргі заман тілімен айтсақ оқу мен тәрбиемен келеді. Ендеше, біздің оқуымыз да, тәрбиеміз де этномәдени тұрғыда болуы керек. Ал біздің арғы тарихымызды, өзіндік ерешеліктеріміз бен болмысымызды білмейтін АҚШ және басқа да алпауыт мемлекеттер, империялық ұстанымдағы елдер өздеріндей болмай, өзге болсақ байбалам салады. Сондағылары адам құқығы бұзылып жатыр, тапталып жатыр т.б. дейді. Біздің мемлекетімізде ондай келеңсіздіктер бар екенін тұтас жоққа шығаруға болмас, дегенмен олар да біздің ерекшеліктерімізбен, менталитетімізбен, тарихи тұрғыда қалыптасқан өмір салтымызбен есептесулері керек екенін мәселе етіп қоятын уақыт жетті. Ондай мәселені ұлттық рухта, этномәдени құндылықтар тұрғысында тәлім –тәрбие алған ұрпақ қана қоя алады. Бұлардан ада адамнан оны күту әбестік.

Қазір әлемдік аралас-құралас күшейіп, жаһандану үрдісі қарқын алған сайын дүние жүзі халықтары өздерінің ұлттық төлтумалығын сақтап қалуға, патриоттық сезімдерін шыңдай түсуге айрықша көңіл бөлуде. Олай болса, *білім беру жүйесіндегі этномәдени құндылықтар* білім беру мен тәрбиенің өзекті ұстанымына айналуы керек.

Өткен ХХ ғасыр ғылыми-техникалық прогресс пен этникалық сананың шыңдалуы сияқты екі ұлы құбылыстың тоқайласқан тұсы болды. Дәл осы кез жер бетіндегі этностардың төлтума қасиеттері әбден сараланған, ұлттық болмыстары мейілінше жетілген, өздерінің этникалық дербестігін сезінетін саналары ерекше шыңдалған жалпыадамзаттық жетілуінің соны кезеңі де еді. Міне, осылардың негізінде жер бетіндегі халықтар ХХ ғасырдың 60-шы жылдарында отарлық пен бодандық бұғауынан түгел дерлік құтылды. Қайсы бір бұрынғы отар елдер жеделдетіп дамып кетті.

Алғашқы өз қолы өз ауызына жеткен, өз тағдырын өзі пешкен этностар үшін ғылыми-техникалық прогресс мейілінше тиімді болды. Ғылым мен техника, білім олардың ұлттық төлтумалығын орнықтыруға, мемлекеттік күш-қуатын нығайтуға қызмет етті.

Осы тұрғыдан алғанда, бодандықтың «мәдени», «өркениетті» жолымен 70 жылдан астам уақыт дамыған Қазақстан мен қазақ халқының тағдыры тіптен бөлек болды. Өйткені, біз дүниетанымымызды да, саясатымызды да, әлеуметімізді де, мәдениетімізді де, тіпті адамгершілік нормаларымыз бен тәлім-тәрбиемізді де маркстік-лениндік іліммен өлшеп, қалыптастырдық. Ұлттық мәселеге қатысты айтқандарымыз *ұлтшылдық* болды.

Осыдан келіп, өз тағдырының тізгіні өз қолына тимеген қазақ сияқты этностар үшін ғылыми-техникалық прогресс пен өзге тәлім-тәрбие нағыз сор болды. Себебі, ғылым мен техника, жаңаша білім беру жүйесі, тәрбие олардың *төл болмысынан жетіліп барып орныққан жоқ*, бөгде, өктем ұлттар мен мемлекеттердің экспансиялық қаруы ретінде сырттан енгізілді. Нәтижесінде, әлсіз, аз этностар өздерінің төлтумалығын көмескілеп, ассимиляцияға ұшырап, ұлттық қорғаныс тетіктері болып табылатын салт-дәстүрлерін, тілін, мәдениетін, бір сөзбен айтқанда ұлттық болмыстарын жоғалта бастады.

XX ғасырдың 2-ші жартысынан бастап өмірдің барлық саласына әлемдік кірігу (*интеграция*), мемлекетаралық аралас – құраластық (*коммуникация*) жалпыадамзаттық үрдіске айналды. Ал оның бүгінгі жалғасы жаһандану (*глобализация*). Осындай құбылыстар бел алған сайын ұлттық төлтумалық *екінші* кезекке кетеді. Бұндайда ұлттық рухы оянған ұлт қорғанысқа көшеді. Бұл орайда, кезінде Францияның тілге, Германия мен Израильдің этникалық тұтастануларына, Англияның дәстүр тазалығына, Қытайдың экономиканы этноэкологиялық ерекшеліктерге бейімдеуге, Ресейдің піркеу арқылы ұлтты оятуға тырысушылығына, түрік-монғол халықтарының жазуды (*әліпби*) жаңғырта бастауына, араб суперәлемінің ұлттық ерекшеліктері бойынша даралануына қатысты т.б. мемлекеттік деңгейде жүргізіле бастаған шараларға ден қоюларын мысалға келтіруге болады. Өз ұлтын білімге, танымға ынтықтыру үшін олар біраз шаралар жасады. Мәселен, *Америкада* «Америка-2000: білім беруді дамытудың стратегиясы»; *Ұлыбританияда* «Үлгілі мектептер» деген атпен ұлттық бағдарлама қабылданды; *Германияда* «2000 жыл үшін білім беру»; *Швецияда* «Білім берудегі сапа»; *Жапонияда* «Рух биіктігі мен мәдениеттегі тереңдік» т.б. Осындай бетбұрыс ұстанған Оңтүстік Корея кезінде Дүние жүзінде *сапалы білім беруде* бірінші орынға шықты. Яғни, бұдан былайғы жерде ұлттық мемлекеттердің ерекшеліктерін *саяси*, немесе, *экономикалық* деңгейі белгілемейді, ең алдымен сол елдердің мәдени-өркениетті төлтумалығы, этномәдени білімі, білігі және тәрбиесі негізгі анықтауыш болады деген сөз. Ендеше *ұлттық-мемлекеттік нышанымызды сақтап қалу негізі этномәдени білім беру жүйесі мен тәрбиеде*. Ал, біз болсақ бұл тұрғыда әлемдік деңгейге жету,

үйрену, қабылдау қамында жүрміз. Осы мақсатта белгілі дәрежеде құжаттар да қабылдадық. Бірақ, біздің ойымызша, осылармен қатар жүргізілуге тиіс бір нәрсені қалыс қалдырудамыз. *Ол жастарға этномәдени білім мен тәрбие беру.* Сол арқылы оларға азаматтық білім беру ісін жолға қою, ұлттық рухтарын қалыптастыру, патриоттық тәрбие беру. Жас кезінен бастап «Отан» деген ұлы ұғымның *Атақоныс, Атажұрт, Атамекен* екенін ұқтыру. Этномәдени білім мен тәрбие беру ұлттық сана, ұлттық рух қалыптастырады. Рухты адамға – *намыстылық, сергектік пен сезімталдық* тән.

Фаламдасу дәуірі есіктен сығалап тұрған қазіргі уақытта, бүкіл әлем елдері сияқты Қазақстан да алдыңғы қатарлы дамыған елдер көшіне ілескісі, соларға ұқсағысы келеді, сол бағытта жұмыстар да жүріп жатыр. Алайда, біздің басқарушы төбе топ та, ғалым-сарапшыларымыз да олардан не алу керек, нені үйрену керектігін дұрыс шеше алмай жүр. Шамасы көбі Абайды оқымаған болуы керек. Абай өзінің жиырма бесінші сөзінде жастарға білім, ғылым беру жөнінде айта келіп, «орыспа оқу керек, хикмет те, мал да, өнер де, ғылым да – бәрі орыста тұр. Залалынан қашық болуға, пайдасына ортақ болуға тілін, оқуын, ғылымын білмекке керек» - дейді. Ақынның бұл ойы бір кезде ең алдыңғы сапқа шығып, кейінгі уақыттарда бірде ескеріліп, бірде еленбей жүр. Оның да объективті және субъективті себебі бар деп ойлаймыз. Әрине, бүгінгі күнгі оқыған, өз деңгейінде жетілген, жалпы сауаттанған қауымға «бәрі орыста» деп үгіт-насихат жүргізу артық болар. Бірақ, Абай заманында, сол тұста біздің ең жақын көршіміз ғана емес, сол империяның ықпалында дамыған елге оның тілін, мәдениеті мен ғылымын, өнерін игеру аса қажет еді. Бұған қоса, Абай «залалынан қашық бол» деп те ескертеді. Ал орыс мәдениеті арқылы әлем мәдениеті мен білім-ғылымын тануға ұмтылыс жасауға үндеу жалпы жаһандық бірлік пен тірлік диалектикасын түсіну болатын. Бұны терең ұқпаған бізге, әрісі Америка, берісі Қытай үлгісі, Азия жолбарыстары сияқтылардың бәрі пайдалы, бәрі қажет көрінеді де тұрады. Әр елден көргендерімізді өзімізге енгізбекке ұмтыламыз, ал *Қазақстанды өрге сүйрер нақты тәжірибе қайсысы екенін әлі күнге дейін білмейміз*, өзіміздің төл жолымызды, өркениетке бастар арнамызды әлі тапқан жоқпыз. Кіммен бірге екенімізді, кімдерден қандай үлгі алу қажеттігін де ойланғанымыз жөн.

Міне, осындай жағдайда алдымен әрбір ұлыс, ұлт болашақ өз тағдырын ойлауы, оған алаңдауы табиғи жағдай. Түркітөктес халықтардың бір-бірін түсінуге, жақындасуға жасаған қадамдары да құптауға тұрарлық. Жалпы түркітөктес халықтардың болашағын ойлағанда, алдымен олардың тарихи сабақтастықтарын, тілдік,

этнографиялық, типтік ұқсастығын, бір-біріне деген ізгі ниеттілігін қарастыра, әрі байланыстыра зерттегеніміз жөн.

Белгілі түріктанушы Зия Гөкальштың айтуынша, *түрікшілдік* қазіргі Түркияда және осы этностар қоныстанған Тұран ауқымында пайда болудан бұрын, Европада екі қозғалыс түрінде бой көрсеткен. Оның бірі француз тілінде «Turquere» деп аталған «*Түрікті жақсы көрушілік*», яғни түрікке деген тамсанушылық. Өйткені, түріктер қолымен жасалған жібек және жүн маталар, кілемдер, алапалар, ағаш заттары, кітап түптеушілердің, оны көркемдеушілердің туындылары, маңғалдар, канделябрлар сияқты түрік өнерінің өнімдері Еуропадағы өнерсүйгіштердің назарын көптен-ақ өзіне аударған-ды. Олар түрік туындылары болып табылатын бұл әсем дүниелерді мыңдаған доллар беріп алатын және үйлерінде түрік залын немесе түрік бөлмесін жасайтын. Ал кейбіреулері бұл дүниелерді басқа халықтардың туындыларымен бірге көрмелерге қоятын (*Қараңыз: З.Гөкальш. Түрікшілдіктің негіздері. Алматы., 2000. 5-бет*).

Бұларға қоса, Еуропалық суретшілердің түрік өмірінен алып салған суреттері, ақындар мен философтардың жазған кітаптары да «Turquere» жататын. Ламартиннің, Аугус Комтенің, Пиер Лаффиттің, Эли пашаның жеке хатшысы Мисмердің, Пиер Лотидің, Фаррердің түріктерге байланысты нағыз достарша қалдырған жазбалары – міне осылардың санатынан.

Еуропада пайда болған екінші ағым «Түркология» деп аталады. Ресейде, Алманияда, Мажарстанда, Данияда, Францияда, Англияда көптеген ғалымдар көне түріктер, ғұндар, монғолдар туралы тарихи және археологиялық зерттеулер жүргізу арқылы Түріктердің өте көне ұлт екендігін, кең аймаққа тарайтынын және түрлі кезеңдерде бүкіл әлемге үстемдік еткен жиһангер мемлекеттер мен биік өркениеттер құрғанын анықтайтын деректер қалдырған.

Социология, психология ғылымдары адамның пынайы сезімдері оның бастапқы тәрбиесі кезінде қалыптасатынын ғылыми дәйектеді. Өйткені, бала бесікте жатқан кезінен-ақ естіген өлеңдері мен ана тілінің ықпалында қалады. Сондықтан да, адам өмірінде ана тілінің орны ерекше. Рухани дүниемізді қалыптастыратын барлық діни, моральдық, эстетикалық сезімдеріміз осы тіл арқылы пайда болған. Бұларды бала кезімізде қай қоғамнан алған болсақ, үнемі сол қоғамда өмір сүруді қалаймыз. Басқа бір қоғамда әлдеқайда үлкен молшылықта өмір сүруіміз мүмкін бола тұрса да, өз қоғамымыздағы кедейшілікті ол молшылықтан жоғары қоямыз. Өйткені, рухани туыстар арасындағы бұл кедейшілік жатжұрттықтар арасындағы байлықтан әлдеқайда артық, ол біздің рухымызды бақытқа бөлейді. Талғамдарымыз, ар-ожданымыз,

сағыныштарымыз түгелдей өзіміз ішінде өмір сүрген, тәрбиесін алған қоғамдікі. Бұлардың ықпалды әсерін тек сол қоғамның ішінде ғана сезе аламыз. Одан ажырап, басқа қоғамға енуімізге үлкен кедергі бар. Бұл кедергі – бала кезімізде сол қоғамнан алған тәрбиемізді рухани дүниемізден шығарып тастаудың мүмкін еместігі. Мұның мүмкін еместігі себепті бұрынғы қоғамымызда қалуға мәжбүрміз.

Бұдан шығатын қорытынды ұлт нәсілге, қауымға, жағрапиялық жағдайға, саясатқа, адамның ерік күшіне байланысты бірлестік емес. *Ұлт – тіл, мораль және барлық көркем өнер салалары тұрғысынан ортақ, яғни бірдей тәрбие алған адамдардан тұратын бірлестік.* Түрік жамағаты мұны «тілі тіліне үйлесетін, діні дініне үйлесетін» деп бейнелейді. Шындығында әр адам қаны бір адамдардан гөрі тілі, діні ортақ адамдармен бірге өмір сүргісі келеді. Себебі, адам болуымыздың ерекшелігі тәнімізде емес, рухымызда. Материалдық ортақшылықтарымыз – нәсілімізден, рухани артықшылықтарымыз – тәрбиесін алған қоғамнан. Ескендір Зұлқарнайынның: «Менің нағыз әкем Филипп емес – Аристотель. Өйткені, біріншісі материалдық денемнің, екіншісі рухани дүниемнің өмірге келуіне себеп болған» - деуі тегін емес.

Адам үшін рухани дүниесі оның материалдық құрылымынан бұрып тұрады. Сондықтан ұлттан шежіре іздестірілмейді, тек тәрбиенің және мұраттың (*идеалдың*) ұлттық болуы ізделеді. Қалыпты адам қай ұлттың тәрбиесін алған болса, тек соның мұраты жолында еңбек етеді.

Мұрат - биік шабыттың қайнар көзі. Біз тәрбиесін алып өспеген жат қоғам мұраты рухымызға үлкен шабыт бере алмайды. Керісінше, біз тәрбиесін алып өскен қоғамның мұраты рухымызды үлкен шабытқа бөлеп, бақытты өмір сүруімізге себеп болады. Сондықтан да, адам өзі тәрбиесін алып өскен қоғамның мұраты жолында өмірін пайда етеді. Қысқасы, ортақ тәрбие аясында өсіп-жетілмеген адамдардан құралған қоғамда өмір сүрсе, адам бақытсыз болады, рухани-имани түсінісулері де жеткілікті деңгейде болмайды.

Ендеше ғаламдасу тұсында бізге түрікшілдікпен қоса Тұраншылық та қажет. «Түрік» - ұлттың аты. Ұлт өзіне тән мәдениеті бар топ деген сөз. Түрікшілдіктің алыстағы мұраты – Тұран. Тұран, кейбіреулердің ойлағанындай қауымдар қойырпағы емес. Түріктанушы Зия Гөкалыштың пікірінше, түрікшілдердің алыстағы мұраты – «Тұран» деген атау астында бірігіп отырған ұлыстар мен ұлттарды тілде, әдебиетте, мәдениетте біріктіру. Бұл мұраттың шындыққа айналуы мүмкін бе, әлде мүмкін емес пе? Таяудағы мұраттар үшін мұндай пікірлер айтуға болады, ал алыстағы мұраттар жайында айту қиын. Тұран мұраты қиял ғана емес, ол тарихта шындыққа да айналған. Біздің дәуірімізден екі жүз он жыл бұрын ғұн әміршісі Мөде «ғұндар» атауымен бүкіл түріктерді

біріктіргенде Тұран мұраты шындыққа айналған еді. Ғұндардан кейін аварлар, аварлардан кейін көктүріктер, көктүріктерден кейін оғыздар, олардан кейін қырғыз-қазақтар, кейінірек Күр хан, Шыңғыс хан, ең соңында Әмір Темір Тұран мұратын шындыққа айналдырған ұлы тұлғалар.

Түрікшілдік – бүкіл түркілердің бір мемлекетке бірігіп, барлық жақтан өзге ұлттармен терезесі тең болып және мәртебелі болуға ұмтылысы, мұраты. Сондықтан оны Кеңес заманындағыдай «пантүріктік», «панисламдық» деп жазғыруға да, ұлттық оқпаулану деп біржақты түсінуге де болмайды. Ол түбі бір түркілердің бірін-бірі жатсынбауы, бауырмалдығы һәм туыстық тұрғыда ғаламдасуы. Түрікшілдіктің өзгермейтін екі алғышарты бар. Олар: *нәсіл тазалығы* және *тұраншылдық*. Нәсіл тазалығы – ең алдымен, ұлттық қорғаныс құралы. Нәсіл тазалығы – сондай-ақ денсаулықты қорғау мәселесі. Нәсіл тазалығын сақтай білу – ақырында, тарихи сананың беріктігі. Белгілі түріктанушы Зия Гөкалыш ежелгі түркі мемлекеттерінен бастап Түрік республикасы болған кезеңге дейінгі аралықта маңызды орындарда отырған жат жұрттықтардың опасыз болғанын көрсететін мыңдаған мысалдарды куәлікке тартады. Егемен ел болып отырған бізге де бұны тарихи жадымыздан шығармағанымыз жөн. Бұларға қоса, әрбір адамда болуға қажетті *ұлттық сезімнен ада қазақтар шешуші күшке айналып кетсе, ол этностың бірте-бірте тарих бетінен жойылуына әкеліп соғуы әбден мүмкін.*

Түрікшілдіктің екінші белгісі болып табылатын тұраншылдық – *түркілердің бірігу идеясы*. Тұраншылдық бүкіл түркілердің бірігуін және түрікшілдіктің жат нәсілдер ықпалынан қорғалуын көздейді. Түрікшілдіктің өзгермейтін бағыттары – нәсілшілдігі (*тазалығы*) мен тұраншылдығы (*отаншылдық*), осылардан туындайтын түркі ұлты мен Отаны жайындағы көзқарас.

Дұрыс мағынасындағы (*Кеңес дәуіріндегідей емес* – А.Т.) ұлтжандылық, өз нәсіліңе деген құрмет, оның болмысының әлем халықтарымен теңесуі бағытындағы қызмет абыройлы іс. Осы тұрғыдан алғанда саясат, қоғамдық қатыс қанша өзгерсе де шынайы нәсілшілдік (ұлтшылдық) пен тұраншылдық (отаншылдық) ешқашан өзгермеуге тиіс. Өйткені бұлар - түркілердің түркілер болуының қажетті шарттары. Зия Гөкалыш айтқандай, «нәсілшілдік пен тұраншылдық - түркілердің дем алатын ауасы және жан азығы». Түрікшілдік – мұрат, саясат болса, билікке қол жеткізу – оны жүзеге асырудың әдіс - тәсілі.

Сондықтан, негізгі сенім мен көзқарас болып табылатын мұрат ешқашан өзгермейді, ал саясат, яғни саяси әдіс үнемі құбылмалы.

Ұлттық мәдениет пен өркениеттің арасын біріктіретін де, даралайтын да қасиеттер бар. Мәдениет пен өркениетті біріктіретін нүктелер – екеуінің де бүкіл қоғамдық өмірді қамтуы. Қоғамдық өмір мына салалардан тұрады: *мораль, құқық, ақыл-ой, эстетика, экономика, тіл және күнделікті тұрмыс-тіршілік.* Бұлардың бәрі бір сөзбен «мәдениет» деп аталатыны сияқты оларды «өркениет» жемісі деуге де болады. Мәдениет пен өркениет қиылысатын жер осы. Сонымен қатар мәдениет пен өркениеттің арасында айырмашылықтар да бар. Біріншіден, мәдениет ұлттық, ал өркениет халықаралық категория. Мәдениет бір ғана ұлттың дін, мораль, құқық, ақыл-ой, эстетика, тіл, экономика және тұрмыс-тіршілігінің үйлесімді жиынтығы. Өркениет болса, дамудың ортақ деңгейінде тұрған көптеген ұлттың қоғамдық өмірінің жиынтығы. Мысалы, Еуропа мен Америка өркениеті шеңберінде бүкіл еуропалық ұлттарға ортақ Батыс өркениеті бар. Бұл өркениеттің аясында бір-бірінен тәуелсіз бөлек-бөлек ағылшын мәдениеті, француз мәдениеті, неміс мәдениеті т.б. мәдениеттер қатар өмір сүріп жатыр. Екіншіден, өркениет түрлі әдіс-тәсілдер және адамның ерік-жігері арқылы жүзеге асатын оқиғалардың жиынтығы. Ал мәдениет болса, ұлттың наным-сенімімен, салт-дәстүрімен тікелей байланысты. Осы тұрғыдан алғанда дәстүрсіз, бірақ өркениетті Америка бізге мәдениеттіліктің үлгісі бола алмайды.

Ұлттық мәдениетке кіретін нәрселер болса, түрлі әдіс-тәсілмен, адамдардың қалауымен қалыптаспаған, яғни, жасанды емес. Өсімдіктердің, жануарлардың органикалық өмірі қалай өздігінен және табиғи түрде дамитын болса, ұлттық мәдениетке кіретін нәрселердің қалыптасуы мен дамуы да дәл сондай. Мысалы, тіл жекелеген адамдардың ойлап шығарумен жасалған нәрсе емес.

Түрік моралі бойынша «өзін - өзі мақтаған өлімнің қара басы». Көне түрік жұртшылығы әсіре мақтауды жалған деп жақтырмаған, һәм сенбеген. Абайдың:

*Сенбе жұртқа тұрса да қанша мақтап,
Әуре етеді ішіне қулық сақтап
Өзіңе сен, өзіңді алып шығар,
Еңбегің мен ақылың екі жақтап –* деуі де сонан.

Махмұт Қашқари «Диуан-и лұғаттың» «Түрік» атты бабында түріктерді қысқаша былай суреттейді: «Түрікте өзін ұнату, мақтау жоқ. Түрік үлкен ерліктер және жанкештілік жасағанның өзінде ерекше іс істемегендей сезінеді». Нағыз түрік нәсілділер өзіне сенімді, оптимист, үмітті, адал. «Оның үстіне, - дейді Махмұт Қашқари, - түріктер көркемдік, сүйкімділік, жарқын жүзділік, әдептілік, жүректілік, үлкендерді құрметтеу, сөзінде тұру, мәрттік, кішіктік тағы сондай сансыз көп қасиеттерге ие». Көне Түркілердің даналар мен ғалымдарға деген

көзқарастары да ерекше. Сондықтан да, құрмет жоғары лауазымды, бірақ білімсіз ғалымдарға емес, лауазымсыз, бірақ терең білімді ғалымдарға көрсетілген. Көне Түркілердің адал өнеріне, қарапайымдылығы мен боямасыз мораліне, терең, бірақ әсіре емес, діни сеніміне, қысқасы, тұрмыс жағдайына риза болуына және тағдырына мойынсұнуына, сонымен қатар тұрақты оптимистігіне әрі мұратшыл жанына, кедей, бірақ бақытты өміріне басқа ұлыстар қайран қалған.

Ендеше, бүгінгі жастарымызға қазақ жұртының осындай өзгеше мәдениеттің мұрагері екендігін қайталап айта берудің еш артықшылығы жоқ. Біздің ойымызша, ежелгі түрік өркениеті, оның ішінде Орта Азия өркениеті туралы тұғырлы сөз енді басталады. Алайда, қазақ жұртында ХХ ғасырдың өн бойында *«үрей»* мен *«жемсіту»* әдісінің арқасында *ездік психология* қалыптасты. Бұл *«аурудан»* арылу оңай емес, әсіресе, ұлттық рух пен санадан жұрдай орыс тілді қазақтардың арылуы қиын. Олар өз арасында орыстардың психологиялық, әлеуметтік үстемділігін көріп өсті. Ендеше, оның бетін қайтару, бетпердесін сышыру бүгінгі мемлекет саясатының тұрақты да, парасатты жұмысы болуға тиіс. Яғни, әрбір қазақ *«Мен қазақпын!»* - деп мақтана алатын саясат ұстануымыз керек еді. Бірақ, керісінше болды. Саяси билік отарлық саясаттан қалған *«үрей»* үрдісін қазақ халқын одан әрі әлсірету бағытына жұмсап келе жатыр. Ал қарны тойып, қалталары қамшиған кәсіпкерлер мен шенеуніктерге арлы азамат болу уақыты келсе де, ұлттық мүддемізді аяқ асты етуде. Соның кесірінен біз ешбір келісім жасауға болмайтын кейбір ұлттық мәселелерде ымыраға келуге бейім тұрамыз. Сосын табандылықтың орнын пенделікпен ауыстырамыз. Бұндайда ұлт бақыты мен арманы - билік, байлық, мансап, даралану, орынсыз бәсеке т.б. сияқты қажетсіз өлшемдермен өлшенеді. Бұл ұлттық сананың жетіспеуінен туған ұлт трагедиясы демеске амал жоқ.

Зия Гөкальп деректеріне сүйенсек бұрынғы түркі елінде екі түрлі зиялылар болған. Олардың *алғашқылары сарай өкілдері болған* және олардың күн көрісін де сарай қамтамасыз еткен. Мысалы, Османлы ақындарының сарайдан қаламақы (ақша, яки сыйлық) алып өмір сүргені сияқты, Османлы музыканттары да сарайдың тарту-таралғысымен күн көрген. *Халық ақындары болса, халық сыйымен күн көріп жүрген.* Османлы ғалымдары сот-билік мекемелерінен жоғары айлық, жалақы алып тұрса, халық арасынан шыққан молдалар мен шейхтардан құралған түрік дін қайраткерлерін тек халықтың өзі асыраған. Сурет өнері сияқты өнер салаларына жетекшілік жасаған шеберлер тек халық бұқарасының арасынан тәрбиеленіп шыққан және әрқашан түрік болып қалған. Ұлттық намыстан жұрдай осындай сарай өкілдері сияқтылар бүгінгі биліктің айналасында да жетерлік. Оларға ұлт мүддесінен гөрі өз мүдделері

қымбат. Сондықтан да сөздері жалған мақтанға, дәлелсіз, негізсіз долбардалбасаға құрылған. Істерінде пынайылық та жоқ. «*Кімнің тарысы піссе, соның тауығы*» болып жүрген бұндай жандардың алды бірнеше партияның мүшесі болып та үлгерді. Және олардың көпшілігі халық қамы, ел болашағынан гөрі Президент пен оның айналасын жағалауды, оларға жақындауды көздейді. Бұндай келеңсіз жағдайлар туралы кезінде «Егемен Қазақстан» газетінде де ресми түрде жазылған болатын.

Ұлттық мәдениет пен өркениеттің бір-бірінен айырмасы – мәдениет сезімдерден, өркениет мәліметтерден құралады. Адам сезімдері белгілі бір шарттарға және қалау-тілекке бағынбайды. Бір ұлт басқа бір ұлттың моральдық және эстетикалық сезімдеріне ілесе алмайды. Мысалы, түріктердің Исламнан бұрынғы дінінде Көк тәңірі – сыйлық тәңірісі. Ол жазалау істеріне араласпайды. Жазалау тәңірісі «Ерлік хан» есімді басқа бір мифологиялық мақұлық, Алла тек жамалымен (*сыртқы көркімен*) көрінгендіктен ежелгі түріктер оны сүйетін, оған деген қорқынып сезімін білмейтін. Исламият кезінде де түріктердің бойында Аллаға деген сүйіспеншіліктің жоғары болуы осы көне дәстүрдің жалғасы, сондықтан түріктерде Алладан қорқу өте сирек болған.

Көне түрік дінінде түрік тәңірісі бейбітшілік тәңірісі болатын. Махмұт Қашғари еңбектеріне жүгінсек Түрік дінінің өзегі болып табылатын «ил (*ел*)» сөзі «бейбітшілік» мағынасын береді. «Ілжи (*елші*)», «бейбітшілік», «илхан (*елхан*)», «бейбітшілік қағаны». Түрік илхандары (*елхандары*) Маньчжуриядан Мажарстанға дейін бейбітшілік орнықтыратын, бейбітшілік саясатының бастамшылары да болған.

Ең көне түрік мемлекетінің негізін қалаушы, түрік бейбітшілік сүйгіш саясатының негізін салушы Мөде де, Атилла да илхан (*елхан*), яғни, әлемде бейбітшілік орнатуға тырысқан озық ойлы басқарушылар болған.

Түріктердің барлық өнер салаларындағы эстетикалық ерекшеліктері – *табиғилық, қарапайымдылық, нәзіктік және бірегейлік*. Түрік кілемдерінде, шыныларында, сәулетшілік және көркем жазу (*каллиграфия*) салаларында кездесетін мұндай ерекшеліктер оның эстетикалық артықшылығы. Түріктің бейнелеу өнеріндегі сияқты оның діни өмірі мен моральында да осындай артықшылықтар бар. Бұл мысалдан мынаны аңғарамыз: бір мәдениетті құрайтын түрлі қоғамдық салаларда іштей ынтымақтастық пен үйлесімдік бар. Түріктің тілі қандай болса, дін, мораль, сұлулық, саясат, экономика, отбасы және отбасы төңірегіндегі тұрмыс-салты, іс-әрекеті де сондай қарапайым, пынайы. Түрік тұрмысындағы сүйкімділік және бірегейлік оның осы ішкі құрылысының сыртқы көрінісінен басқа ештеңе емес еді. Өкінішке орай түрік халықтарының ескі өмірін бірыңғай қаралау, тарихи сананы өшіру,

жер-судың аттарын жашай өзгерту, этникалық жағынан туыс халықтарды бір-біріне өштестіру, жас қауымды ата дәстүріне қарсы тәрбиелеу, ислам дінін бірыңғай жамандау арқылы жұртты сенімнен, иманынан айыру, ұлттық рухты жаңадандыратын құбылыстың қандайына болса да тыйым салу – патша үкіметінің әбден қалыптастырған, «*СЫННАН ӨТКЕН*» тәсілі болатын. Сөз жүзінде айтылған көптеген әдемі шақыруларға қарамастан осы саясат Кеңес заманында да көп өзгере қойған жоқ. Қайта кей тараптан аз ұлттардың өзіндік дәстүрі мен мәдениетін аяқасты ету асқынып кетті.

Ұлттық мәдениет пен өркениет арасындағы тағы бір байланысқа қатысты айтар болсақ, әрбір қауымның әуелде жалғыз мәдениеті болады. Мысалы, көне египеттіктердің өркениеті жоғарылаған сайын ұлттық мәдениеті бұзыла бастады. Салт – түріктердің ұлттық мәдениеті. Түріктердің қазірге дейін тәуелсіз қалуы, кезінде Шанаққаладан ағылшындар мен франпуздарды қуып шығуы, ал бейбіт бітімнен кейін ағылшын қаруымен және ақшасымен жабдықталған гректер мен армяндарды жеңіп, рухани жағынан ағылшындардан үстем түсуі – осының бәрі ұлттық мәдениеттің күші арқасында, ұлттық рух пен намыстың күштілігімен жүзеге асты. Ендеше, қазіргі алмағайып заманда, түркі этносын биіктететін «Түрікшілдіктен» аулақтаудың қажеті жоқ, керісінше ынтымақтастық қажет.

Бүкіл әлемдік ғаламдасу тұсында дамудың қуатты шартына айналып отырған түрік бірлігін қалпына келтіру мәселесіне ерекше көңіл аудару қажет. Бәрінен бұрын жас буынға түрік халықтарының тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрлерін, рухани-мұраларын таныстыратын шаралар керек. Біз ол шаралардың қатарына: мектепте, жоғарғы оқу орындарында түркі елдерінің тарихын, фольклорын, жазба әдебиеті мен өнерін оқытуды; рухани мұрамызды құрайтын – ұлы қолбасшылар, ғалымдар, ақын-жыраулар, би-шешендер, ойшылдар жайындағы еңбектерді жариялау мен насихаттауды; түрік тілдерін білетін мамандар даярлауды; кең көлемде ақпараттар алмасуды; тіліміздің, дәстүріміздің ерекшелігіне сай келетін алфавит түзеуді; түбі бір туыс түрік жұртшылығын ынтымақтастыратын басқа да шараларды жасауды атар едік.

Моральдің қалыптасуындағы ең маңызды нәрсе – *нәсіл тазалығы*. Қоғамның моралі түрлі нәсілдердің араласуымен өзгеріп, тіпті дәстүрге жат нәрселерді бойына сіңіруі мүмкін. Ал нағыз түрік моралі ең ежелгі дәуірлерден бері-ақ *қоғамшыл*, яғни түркітерде *қоғамның мүддесі жеке бастың мүддесінен жоғары қойылады*. Сонымен, бірге қуатты *жеке тұлғалар* әрқашан құрмет тұтылған және қоғамға пайдалы болған. Жалпы жеке басты бөле-жара бағаламаған *түркі моралі жеке, ерекше тұлғаларға (личность) құрмет көрсетіп келген*. Түркі нәсілі көнені жоққа шығарып, өзіне қызмет жасаған бұрынғы адамдарды кішірейтетін

нәсіл болмағандықтан олай істейтіндердің түркішілдігіне үнемі күмәнданады.

Ендеше, ентелеп есігімізден кіріп, төрімізден орын сұрап тұрған ғаламдасу кезеңінде түптегімізде бар осы қасиеттерді де ұмытпағанымыз жөн. Алдыңғы буын өкілдерінде бұндай дәстүрді ұстану бар еді. Рулар арасындағы *ата баласы, аға баласы, қара шаңырақ иесі* деп орын ұсыну, қала берді тектілерді құрметтеу, жақсылар мен жайсаңдарды сыйлау алғы қазақтардың моральдық ұстанымдарының бірі болған. Осыны көре қалған XX ғасыр басындағы қазақ зиялылары Шоқанды, Абайды т.б. зор құрметтеген. Мәселен, Ахмет Байтұрсынов Абайды *«Қазақтың бас ақышы»* десе, Мағжан Жұмабаев *«Алтын Хакім»* деп дәріштейді. Олар бір-бірін өзара да аса құрметтеген. Сондағы өлшемдері жеке тұлғаның ел, халық алдындағы беделі мен қажыр-қайратын жұмсап атқарған игі істері болған.

Ал бүгінгі күні біз тұлғаны шенеуніктің дәрежесімен, адам парасатын алып отырған креслосымен өлшейтін халге жеттік. Құрметсіздердің «Құрмет» орденімен, парасатсыздардың «Парасат» ордендерімен марапатталып жатқандары қаншама?! Бұндай көріністердің жастар санасын уламауына ешкім де кепілдік бере алмайды, ұлттық намысын жасытпаса, ұлттық рухын түсірмесі, көтеруге қызмет етпесі айқын. Бұндай ортада елдіктің тұғыры – жоғары мәдениет те қалыптаспасы хақ. Мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ұлы күш – рухани қуат – жігер, елдік парасат, таным, патриоттық сезім де болмайды. Бұларсыз ғаламдасу тұсында егемендігімізді, елдігімізді де көрсете алмаймыз. Олай болса, қажетіне қарай ежелгі дәуірдегі қадір-қасиетімізді бүгінгі күнге үлгі етсек артық болмас.

Түркішілдіктің қатаң имандылығы бар. Шынайы түркішіл өзін дәріптемейді, кішіпейіл болады; қылмыс жасаса немесе қателессе, оны мойындайды. Ол өткенге және байырғы құндылықтарға тығыз байланған жан.

Түпкі қазақтар ұлттың негіз-өзегі – *имандылық* деп түсінген. Олар үшін әскер, ғылым, түрлі ұйымдар ықпалы одан кейінгі орында тұрған. Мейлі түркі ұлты болсын, мейлі басқа ұлттар болсын, имандылығы жоғары дәрежеде болған кезде өсіп-өркендеген, ал имандылығы бұзылғанда шіріп, ыдыраған. Сондықтан, *белгілі бір ұлттың, әсіресе оның жастарының имандылығы туралы әңгіме өте маңызды.* Өйткені, ұлт тағдыры туралы мәселе қозғалғанда әрдайым жастар ортаға шығады, солар жапа шегеді, жазаға тартылады, қан төгеді. Жастар көбінесе ұстаздарынан үлгі алады. Ұстазы осал және оның имандылығы төмен болса жастардың арасында қарама-қарсылық басталады, әрі бұл қарсыласулар барлық нәрсені жоққа шығаруға дейін барады. Ұстаз қапана

да имандылығы мен парасаттылығы, білімі мен білігі жетілген адам болуы шарт, яғни ол білікті ортадан шығуы жөн.

Ұлттық имандылықты аздырушы нәрселерге – шарапхана, сауық – сайран өткізілетін орындарға және сұлулық сынағы сияқты ұятсыздықтарға – елде тиым салынуы керек. Бұлар мәдениетті елдің белгісі емес, керісінше, өркениеттің жуыңдылары. Сөздің токетері: өзімізге бұрылғанымыз жөн. Иmandылықта, әдебиетте, әуез өнерінде, киім киісімізде, көңіл көтеруде, тағам ішуімізде, хұқықта, отбасында, салт-дәстүрде – барлық жағынан ұлттық ерекшелігімізді сақтап қалмасак мынау ғаламдасу көшіне ілесе алмаймыз. Бұл жағынан да бізге түрікшілдік өлшемі үлгі бола алады.

Қоғамдық өмірдің әр саласында жауынгерлік рух үстем болған. Соғыста өлуді мақтанып ететін, төсекте жатып өлуден қорыққан. Ісләмға дейінгі түркітерде жұмаққа (*пейішке*) бару сияқты ұғым жоқ болатын. Сондықтан соғыста өлуді құрмет санайтын. Қазақтардағы: «*Өлсем қазам ақ болсын*» - деген содан қалған. Бұларға қоса, біздің дәуірімізден бұрынғы ғасырларда ғұндар балаларына тек қоғамға пайдалы болатындай тәрбие берген. Қоғамға пайдасы тимейтіндей болып қартайғандар, өздеріне көңілі толмай, өзіне-өзі қол жұмсаған.

Ұлттың өрлеуі үшін басты шарт болып табылатын тәртіптілікте түркітердің теңдесі болмаған. Атақты Мөде өз жауынгерлерінің адалдықтарын тексермек болып сүйіктілеріне оқ ату туралы бұйрық бергенде бұл бұйрықты бәрі де орындаған екен. Бір қарағанда ерте қоғамдағы тағылық сияқты. Алайда кез-келген қоғамның қалыпты дамуы үшін есеп пен бақылау қандай қажет болса, тәртіп пен жауапкершілік те, айтқан сөзіне тұратын бірсөзділік те, арлылық та соншалықты қажет. Қазіргі қоғамымыздың кейбір тұстарының тұралап жатуы да осы тәртіптің жоқтығы, жауапсыздардың, арысыздардың аярлығы екенін жұртшылық біліп отыр.

Біздің арғы бабаларымыз айтқан сөздерінде тұрған. Ғұндардың басты жауы болған қытайлықтардың өздері олардың (*ғұндардың*) сөз берсе оны міндетті түрде орындайтыны туралы жазған. *Көне түркілер турашыл болған.* Жалтақтықтың, жағымпаздықтың не екенін білмеген. Өз пікірлерін тартынбай еркін айтқан. Ал, әміршілер мұндай сөздердің бәрін ашуланбай тыңдаған және дұрыс деп тапса, қабылдап алғы шешімді өзгерткен. Тарихи деректерге қарағанда біздің дәуірімізге дейінгі II ғасырда ғұн әміршісі түркітерді қытай өркениетіне көшіргісі келгенде бас уәзір бар пәрменімен бұған қарсы шығады және әміршіге өз көзқарасын қабылдаттырады. Ал біздің дәуіріміздің VIII ғасырында Білге Қаған будда (*буддизм*) дінін қабылдағысы келгенде атақты Тонықұқ бұған келіспей, өз дәлелдерімен әміршіні ниетінен қайтарған. Тағы да сол VIII ғасырда Бөгу

Қаған манихеизмді мемлекеттік дін ретінде қабылдағысы келгенде манихеизмді қара халықтың діні деп санайтын тархандар, яғни министрлер оны қабылдауға қатты қарсылық білдірген. Бөгу Қаған тархандарды қаншалықты тыңдамай халыққа жаңа дінді қабылдатқызғанмен тархандар өздерінің адал сенімінен айнымаған, принципіл екендерін көрсеткен.

Ал өзіміздің бүгінгі Қазақстан шындығын алалықшы. Билік басындағылардың, депутаттарымыздың принципсіздіктерінен әлеуметтік саламызда халыққа қызмет етпейтін, олардың мүдделерін қорғамайтын қаулы-қарарлар мен заңдар қабылдадық. Сол тұста да, қарсы шыққандар, принципілдер көп болмады. Азаматтарымыздың құқықтары жат жұрттықтармен бұзылып, ар – намысымыз аяққа тапталып жатқанда қарсы дауыс көтергендер де аз. Сол аздардың істері де сырт көзге ғана солай көрініп, өздерінің имидждерін көтеруден аспады. Осының бәрі әуелі *«кіші ғаламдасуды» жүзеге асырған Қенес өкіметі тұсында қалыптасқан құлдық психологиямыз болса, қазіргі уақытта биліктің әр тұтқасын ұстап отырған ірілі-ұсақты өз шенеуніктеріміздің алдында сол қалпы қайталануда.* Бұған тек қара бастың қамын ойлауды қосыңыз. Бұндай психология ғаламдасу тұсында елді өрге бастырмайтын, керісінше, оның елдігін ішінен ірітетін, намысын жойып, құлдық бұғауды салып, еріксіз нөқтаға басын байлататын құбылыс.

Тағы да тарихи деректер мен ғылыми зерттеулерге жүгінсек, *түрік бектерінің жалтақтықтың не екенін білмегендігінен,* ал басқа діндегілердің бұған өте шебер болғандығынан II Мұрат дәуірінен кейін елдегі жоғары орындарға бөтен діндегілер көптеп келе бастаған, ал бұл өз кезегінде ұлттық моральдің бұзылуына ықпал еткен. Түркілер көне заманнан-ақ қымыз, шарап ішіп көңіл көтерген, бірақ ешқашан ақыл-есін, байсалдылығы мен парасаттылығын жоғалтпаған. Мас болып жұрттың мазасын алу былай тұрсын, теңселіп жүрудің өзі ұят саналатын. Бұл да аристократтықтың, тектіліктің бір көрінісі екені даусыз. Қазақта *«өзің диуанасың, кімге пір боласың»* - деген сөз бар. Ал бүгінгі күні жай ұстаздарды былай қойғанда, үлкен институттар мен университеттерді басқарып отырған басшылардың дәрежесі, дәкір мінезімен, арақ ішіп айналасын бүлдірумен аты шығып жүргендері қаншама. Олардан жас ұрпақ қандай тәлім-тәрбие алады. Әлде бұл да ғаламдасудың әсері демекпіз бе?!

Түркілердің жыныстық тәрбиесі де аса жоғары дәрежеде болған. Отбасын, жұбайын сыйлау қастерлі саналған. Үйленген әйелге зорлық жасаған еркек өлім жазасына кесілетін. Әйелдің басы азат болатын. Күйеуі ұзақ сапарда жүрген үйге еркек қонақ түней беретін. Өйткені, өзіне құрметпен қарайтын адамнан үйдегі әйел жаманшылық күтпейтін.

Ежелгі түркітерде мынадай да әдет-ғұрып болған. Жігіт үйленгісі келетін қызының отауына үш түн ұрланып барады. Қызбен бір үйде жатады, қыздың әкесі мен шешесі мұны байқаса да үндемейді. Үш түнде жігіт қызды өзіне тұрмысқа шығуға көндірсе төртінші күні әкесіне барып қызды сұрайды. Көндіре алмаса, кетіп қалады. Бірақ, осы үш түн ішінде титтей де жөнсіздік болмайды. Жігіт пен қыз бір-бірі туралы ешқандай теріс ойға бармаған, сыйластықтары ары жалғаса берген. Бұл факт *түркітердің моралі берік әрі ерік-күші мықты ұлт* екенін көрсетеді. Жалпы, бұл екі қасиет қай кезде де үнемі бірге жүреді. Өмір сүріп, ілгері өрлеу - әрқашан моралі таза, ерік-күші мықты ұлттардың үлесі. Бізге ғаламдасу тұсында осыны ұмытуға, естен бір сәт те шығаруға болмайды.

Біздер осы түрк моралі толық ұстанған кезеңдерде өрлегенбіз. Ал жат жұрттықтардың моралін қабылдап, бұзылған кезде, керісінше, рухани құлдырап, артта қалдық. Өрлеген кезімізде бұл жерлер ұлттық ұлы күрес жолында жанын қиюға дайын, екіжүзділікті білмейтін, ар-намысын сапайтын адамдарға толы болатын. Арғы тарихқа жүгінер болсақ, Нигеболуда 60000 түрік біріккен Еуропа әскерін жеңерде, Йаууз қауіпті шөлдерді артқа тастарда, Кануни күш сынасу үшін Шарльхен әскерін іздестіретінде, осындай рухы күшті құламас қоғамға сүйенген еді. Халқымыздың басында болған «алқа көл сұлама», «ақтабан шұбырынды» нәубетіне төзгенде де, қалмақ-жоңғарлармен, басқа да сыртқы жаулармен күресте түпкі түркілік моральдың дем беруші күш болғандығын дәлелдеп жатудың қажеті жоқ қой деп ойлаймыз. Мораль – ұлттық ғимараттың іргесі. Онсыз еш нәрсе болмайды, ендеше бүгінгі тәлім-тәрбиенің де, оның ішінде патриоттық тәрбиенің де түп негізін түрік моралінен іздеу парыз.

Біз үшін жасанды, виртуальды әлемде жоғалып кетпеу, ғаламдасу заманында өз төлтумалығымызды, қайталанбас ұлттық болмысымызды, ұлттық ойлауымыз бен кейпімізді сақтап қалуымыз маңызды болып отыр. Батыс мәдениетімен бәсекеге түсе алатындай ХХІ ғасырдағы рухы биік мәдениетімізді қалыптастырған жөн. Өйткені, рухы мен мәдениеті биік, танымы мен тағылымы тұтас халық пен мемлекеттің болашағы да жарқын болмақ. Олай болса, тылсым заманнан келе жатқан, ата-бабадан мирасқа қалған рухани саладағы жиғандарымыз бен тапқандарымыздан айырылып қалмай, керекті тұстарын қадемізге жаратып, жаңаның пайдалысын алып, зияндыларынан сақтана білсек, жаңа заманда ұтылмай, әлем қауымдастығының арасынан лайықты орнымызды табарымыз күмәнсіз. Ал бұл істе этномәдени білім мен тәрбиенің орны ерекше.

REZUME

A.T.TAIZHANOV (Aktobe)
THE ROLE OF ETHNO-CULTURAL EDUCATION AND UPBRINGING IN
PRESERVING UNITY OF THE TURKIC WORLD

A deep process of cognition is impossible without unity, succession and solidarity. The same occurrence is related to the vision and world outlook of the Turkic nations. At the same time, the Turkic nations have their own peculiarities of world outlook.

The article presents versatile analysis of the role and place of ethno-cultural education and upbringing aiming at defining and explaining the unity of the Turkic.